

ŽEMAITIJOS SPAUDOS ISTORIJOS FRAGMENTAI

DANUTĖ MUKIENĖ

Sakoma, kad negali gerbti savęs ir savo krašto, jei nežinai jos istorijos. Žemaitijos istorija bendrame Lietuvos istorijos kontekste – išskirtinė. Tai kraštas, keletą šimtmečių kaip administracinis vienetas turėjęs savarankiškumą. Dar ir XX a. pradžioje buvo išlikę nemažai oficialių valstybinių institucijų, kurioms buvo pavesta tvarkyti išimtinai Žemaitijos istorinio regiono administracinius reikalus. Po to, kai Lietuva 1918 m. buvo paskelbta nepriklausoma valstybe, šios institucijos palaipsniui ėmė nykti. Plėtojant šią temą toliau, aktualu pažymėti, kad krašto praeitis, svarbiausi istorijos faktai, kaip ir tradicinės kultūros savitumas žemaičius visada domino ir domina. Šios krašto išskirtinumą ben-

drame Lietuvos kontekste rodo tas faktas, kad nuo XVII iki XX a. pradžios literatūros, kultūros istorikai priskaičiuoja net 10 kultūrinių sąjūdžių, kurių vienas iš pagrindinių tikslų buvo kelti Žemaitijos regiono gyventojų istorinę savimonę, puoselėti savitą krašto kultūrą ir tradicijas. Tų sąjūdžių iniciatoriai, vadovai dažniausiai buvo iš Žemaitijos kilę ar joje kurį laiką gyvenę to laikotarpio iškiliausi mokslo, meno, kultūros ir visuomenės veikėjai. Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo (1918 m.) žemaičiai, supratę, kad Lietuvai tuo laikotarpiu reikia visų susipratusių lietuvių paramos, savo žinias, sugebėjimus ir jėgas skyrė Lietuvos valstybingumo įtvirtinimui, savo gimtojo krašto – Žemaitijos – kultūrinius ir visus kitus su šio regiono savitumo išsaugojimo reikalus palikę antrame plane.

Iki pat Lietuvos atgimimo (1990–ųjų) žemaičiai neturėjo periodinio leidinio, kuris būtų buvęs skirtas išimtinai tik istorijos temai. Šiuo metu jų gausa taip pat negalima pasigirti – turime vienintelį. Tai 1989 m. įsteigto Žemaičių kultūros draugijos padalinio – Simono Stanevičiaus bendrijos – leidžiamas metraštis – žurnalas „Aitvarai“, kuris su didesnėmis ar mažesnėmis pertraukomis išėina kasmet. Jame pastaruoju laiku dažniausiai jame spausdinama bendrijos organizuotų mokslinių konferencijų, o jos visada organizuojamos istorine tema, medžiaga.

Tai nereiškia, kad kituose leidiniuose istorijos temos negvildenamos. Priešingai. Lietuvos kontekste išskirtinė žemaičių krašto istorija ir žemaičių bei kitų gyventojų noras žinoti ją, nuo pat lietuviškos spaudos atsiradimo diktavo publikacijų temas, susijusias su to krašto istorija.

Žemaitija nuo Aukštagirės kalvos
(Šilalės r.). Danutės Mukienės
nuotrauka

Faktiškai nebuvo ir nėra tokio Žemaitijos regiono, rajono, miesto ar miestelio, netgi mokyklos laikraštuko, kuriame tekstai žemaičių istorijos tema nebūtų spausdinami. Be abejo, pasitaiko čia publikacijų ir aktualiomis visos Lietuvos istorijos temomis. Kitas klausimas, kokio mokslinio lygio šios publikacijos yra. Reikia pažymėti, kad be abejo, daugumą tų tekstų spaudoje sudaro mokslo populiarinimo straipsniai, kuriais autoriai siekia patraukti įvairaus išsilavinimo žmonių dėmesį.

Publikacijas istorijos tema žemaičių periodikoje simboliškai galima suskirstyti į 6 grupes:

1. Moksliniai straipsniai, kurių autoriai istorikai (pastaraisiais metais didelį tokių publikacijų dalį sudaro regione rengiamų mokslinių konferencijų pranešimai; spausdinami ir specialiai konkreitiems leidiniams užsakyti ar autorių iniciatyva parašyti mokslo tiriamieji darbai);
2. Knygų Žemaitijos istorijos temomis fragmentai;
3. Mokslo populiarinimo straipsniai, parašyti mokslininkų ir žurnalistų;
4. Iškiliausių Žemaitijos kraštotyryninkų, muziejinių straipsniai;
5. Kraštotyryninkų mėgėjų publikacijos.
6. Nedidelės apimties vieną ar kitą Žemaitijos istorijos datą įvykį, asmenybę aptariančios publikacijos.

Daugiausia istorikų rašytų straipsnių spausdinama specializuotuose Žemaitijos krašto kultūros ir švietimo leidiniuose. Kokie svarbiausi iš jų Žemaitijoje buvo XX a., leiskite trumpai apžvelgti.

Vien tik Žemaitijos regionui skirtų periodinių leidinių nerandame iki pat XX a. 2 dešimtmečio, nors apie žemaitišką laikraštį svajavo ir jo leidimui ruošėsi dar Mo-

tiejus Valančius, Simonas Daukantas. Jie šiam leidiniui jau ir pavadinimą buvo parinkę – „Pakeleivingas“. Pagal užmanymą jis turėjo būti „leidžiamas žemaitiškai arba lietuviskaj wieną kartą per savaitę po wieną lanksztą in 4. Warniai 1859“. Išliko tik šio laikraščio rankraštyje parašyta programa: 1) tikyba, dora; 2) gamtos mokslai ar pramonė; 3) geografijos ir istorijos žinios; 4) liaudies literatūra.

M. Valančius dėl laikraščio (žurnalo) leidimo jau buvo kreipęsis ir į Vilniaus gubernatorių, buvo apie save leidybiniam darbui pradėjęs burti mokytus žemaičius, o redaktoriumi parinkęs Mykolą Akelaitį. Tame darbe M. Valančių rėmė ir kunigaikštis Irenėjus Oginskis. Jis buvo davęs žodį Varniuose įsteigti spaustuvę lietuviškiems raštams leisti. Bet... Dar daug dešimtmečių turėjo praeiti kol žemaičiai savo krašte pradėjo bandyti savo gimtąja kalba leisti laikraščius ir žurnalus. Na, o iš pradžių Žemaitijos žmonės skaitė Mažojoje Lietuvoje, Peterburge, Rygoje ir kitur, tik ne savo krašte parengtus spaudai ir išspausdinamus periodinius leidinius.

XIX a. II p. stiprus spaudos centras susikūrė Klaipėdoje. Lietuvai, Klaipėdos kraštui skirti laikraščiai buvo leidžiami ir Šilutėje bei Priekulėje (vokiečių, lietuvių kalbomis). Šie leidiniai darė įtaką ir žemaičiams, vertė juos ieškoti galimybių steigti ir leisti laikraščius, žurnalus pačioje Žemaitijoje.

1883 m. Kaune pasirodė pirmasis Žemaičių kunigų seminarijos klierikų parengtas rankraštinis laikraštėlis „Lietuva“. Iš viso išėjo 4 numeriai. Jį redagavo

(Nukelta į 4 p.)

Žemaitija nuo Aukštagirės kalvos
(Šilalės r.). Danutės Mukienės

(Atkelta iš 3 p.)

A. Dambrauskas–Jakštas. Leisti laikraštį padėjo ir M. Jurgutis, J. Ziebrys. Šio savaitraščio leidimą uždraudė vyskupas A. Baranauskas.

1887 m. uždarius „Aušrą“, aušrininkai Tilžėje pradėjo spausdinti katalikišką laikraštį „Šviesa“, kuris buvo skirtas „Žemaičiams ir Lietuvos mylėtojams“. 1887–1890 m. laikraštis pasirodydavo vieną kartą per mėnesį.

Pirmą kartą didelio lietuviško periodinio leidinio pavadinime *Žemaičių* žodis atsiranda 1889 m. gruodžio 10 d. Tilžėje pradėjus leisti katalikišką laikraštį „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“. Iš pradžių jis išeidavo neperiodiškai, o vėliau vieną kartą per dvi savaites. Iš viso išleisti 154 numeriai. Leidinys buvo uždarytas 1896 m. Jis, kaip ir visa kita Lietuvos tautinio atgimimo spauda, Žemaitijoje buvo platinamas kartu su draudžiama literatūra, maldaknygėmis. Dažnai jų slėptuvės būdavo įrengiamos bažnyčiose, vienuolynuose.

1892–1903 m. žymiausio Mažosios Lietuvos periodinės spaudos leidėjo Martyno Jankaus spaustuvė buvo perkelta iš Tilžės į Bitėnus. Būtent čia po to daugelį metų buvo spausdinami leidiniai, kurie tada platinti ir skaityti ne tik Mažosios Lietuvos, bet ir dabartinės Žemaitijos teritorijoje.

Nemažai žemaitiškos tematikos rašinių buvo ir žemaitišką pavadinimą turėjusiame 1906–1913 m. Karaliaučiuje leistame lietuvių laikraštyje „Žemaitis Žemajtyš“. Jo redaktorius ir leidėjas buvo P. B. Urbonas.

1912–1913 m. Čikagoje buvo leidžiamas mėnraštis „Žemaitis“, kurį redagavo kunigas J. Urbonas.

XX a. 2 dešimtmetyje lietuviški leidiniai jau buvo spausdinami ne tik Klaipėdoje, Šilutėje, Bitėnuose, bet ir daugelyje Žemaitijos miestų ir miestelių. Štai Ylakiuose (Skuodo rajonas) 1915–1917 m. leistas rankraštinis jaunimo žurnalas. 1916 m. Platieliuose pasirodė katalikiškas „Saulutės“

laikraštukas, kuris daug dėmesio skyrė ir Žemaitijos istorijos temai (laikraštuką redagavo J. Beržanskis ir kunigas P. Malakauskas). Po Žemaitiją plačiai sklido Šiauliuose spausdinami laikraščiai –1919–1922 m. Pelikso Bugailišio redaguotas „Sietynas“, ateitininkų laikraštis „Ateities žiedai“ (red. J. Grinius) ir kt..

Turtinga Raseinių krašto spaudos istorija. 1919 m. Raseiniuose leistas „Žemaičių visuomenės laikraštis“ (išėjo 55 numeriai). Tais pačiais m. buvo spausdinamas ir „Žemaitijos“ laikraštukas, 1919 m. – bolševikų laikraštis „Darbo žodis“. 1919–1921 m. Raseinių gimnazijos ateitininkai leido laikraštuką „Atžala“. 1920 m. tos pačios gimnazijos auklėtiniai – rankraštinių humoro laikraštėlių „Bepietis“. 1920 m. Raseiniuose išėjo visuomeninio literatūros savaitraščio „Žemaičių žemė“ 5 numeriai. Tuo laikotarpiu daugelyje Žemaitijos mokyklų buvo leidžiami gimnazistų rankraštiniai laikraštėliai. Savo atskirus laikraščius turėjo ir nemažai tuo laikotarpiu šiame regione veikusiu katalikiškų, kitų visuomeninių organizacijų, ūkinių sąjungų. Nuo 1919 m. Kaune buvo spausdinama „Žemaičių vyskupystės kronika“, prie kurios 1922 m. prijungtas dvasiškių laikraštis „Ganytojas“. Jį redagavo A. Dambrauskas ir M. Vaitkus. Iš Kaune tais laikais leistų periodinių leidinių Žemaitiją pasiekė ir „Kario“ priedas „7 pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulkas“, kuris buvo išleistas 1928 m. rugpjūčio 5 dieną.

XX a. 3 dešimtmetyje Žemaitijoje leidžiamų ir šiam kraštui skirtų periodinių leidinių itin padaugėjo. Pasižiūrėkime, kas dėjosi atskiruose jos miestuose, didesnėse gyvenvietėse.

Vienas iš pirmųjų dabartinėje Žemaitijos teritorijoje pradėtų spausdinti periodinių leidinių buvo 1886 m. Palangoje grafo F. Tiškevičiaus rūpesčiu leistas humoristinis laikraštis prancūzų kalba „Le Limande“. Tas faktas vietinių šviesuolių nebuvo pamirštas ir čia 1919 m. birželio mėnesį Palangos žvejų draugija išleido „Palan-

Žemaitija nuo Aukštagirės kalvos (Šilalės r.). Danutės Mukienės nuotrauka

gos žvejo“ laikraštį, kuris buvo skirtas „žvejybos reikalams Baltijos jūroje, Lietuvos ežeruose, upėse ir prūduose“. Šiame leidinyje pateikta nemažai informacinių skyrelių iš Palangos ir visos Lietuvos. Leidinį redagavo J. Stonkus. Tai buvo pirmasis žvejų laikraštis, išleistas Lietuvoje.

1931–1935 m. Palangoje vasaros kurortinio sezono metu buvo leidžiami net keli informaciniai iliustruoti kurorto savaitraščiai: „Palangos pajūris“, „Palangos pliažas“, „Palanga“, „Baltijos pliažas“. Kai kurie iš šių leidinių buvo labiau panašūs į žurnalus. Plačiai pagarsėjo 1938–1940 m. Palangos Vytauto Didžiojo gimnazijos literatų būrelio leistas laikraštis „Birutės tėviškė“. Dar anksčiau Palangos progimnazijos moksleiviai buvo leidę laikraštuką „Nykštukas“. Moksleiviams priskiriamas ir tuo laikotarpiu čia leistas „Svirplys“, „Ketvirtokų aidas“. Po to Palangos spaudos istorijoje – didžiulė pertrauka. Šį Žemaitijos ir visos Lietuvos žymiausią kurortą iki pat XX a. 9 dešimtmečio pabaigos „penėjo“, informaciją apie vietinius įvykius ir šio krašto istoriją pateikdavo daugiausia Klaipėdoje, Kretingoje ėję periodiniai leidiniai. Apie atskirą miesto laikraštį pradėta galvoti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse. Primityviausiomis sąlygomis nedideliais tiražais laikraštukus tuo metu ėmė leisti buvę Palangos miesto politiniai tremtiniai, sąjūdiečiai. Pirmasis oficialiai įregistruotas laikraštis, ėjęs Palangoje po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, buvo „Palangos“ savaitraštis, pradėtas leisti 1991-ųjų metų pradžioje.

Po kurio laiko pasirodė ir „Vakarinė Palanga“, „Mūsų Palanga“. Tuo pat metu palangiškiai skaitė ir visam šiam pajūrio regionui leidžiamus „Klaipėdos“, „Vakaru

ekspreso“ dienraščius, Kretingoje leidžiamą „Švyturį“, „Pajūrio naujienas“, na, ir kaip visi kiti Lietuvos žmonės, respublikinius laikraščius ir žurnalus.

1991-ųjų metų gegužyje Palangoje išleistas pirmasis žemaitiškas laikraštis „A mon sakaa?“, kuris jau nuo antrojo numerio buvo Žemaičių kultūros draugijos mėnraštis. Jis gyvavo iki 1993 metų pabaigos. Po to šis mėnraštis reorganizuotas į istorijos, kultūros ir švietimo žurnalą „Žemaičių žemė“, kurį nuo 2004 m. leidžia regionų kultūrinių iniciatyvų centras. „A mon saka?“ kaip „Žemaičių žemės“ priedas atnaujintas 1996 m. pradžioje ir kurį laiką platintas per ŽKD skyrius ir bendrijas.

Įdomi ir savita Kretingos spaudos istorija. 1936–1939 m. vienuoliai pranciškonai prelato P. Juro lėšomis įrengtoje spaustuvėje leido savaitraštį „Sur sum corda“. Nepriklausomos Lietuvos metais Kretingoje ėjo „Švento Pranciškaus varpelis“ (nuo 1923 m. – Kaune, o nuo 1942 m. – užsienyje). 1933 m. Kretingoje išspausdintas kalėdojimui skirtas laikraštukas „Kretingos parapijos žinios“. Iki Antrojo pasaulinio karo čia buvo leidžiami ir „Jaunystės vainikai“, „Pranciškaus varpelis“, „Aukštyn“, „Kretingos R. K. Parapija“. 1944 m. Kretingoje pradėta leisti „Žemaitijos tiesa“, kelis kartus keitusi pavadinimą, vienu metu buvusi ir apskrities laikraštis, dabar žinomas „Švyturio“ pavadinimu. Pokario metais, kai rajonų centrais Žemaitijoje buvo beveik kiekvienas didesnis miestelis, savo laikraštį turėjo ir Salantai.

Iš Plungės mieste ir rajone leistų laikraščių įdomiausia „Saulutės“ istorija. Tokiu pavadinimu laikraštis čia buvo atgaivintas ir Lietuvos atgimimo metais. Dėl fi-

(Nukelta į 6 p.)

Žemaitija nuo Aukšttagirės kalvos
(Šilalės r.). Danutės Mukienės
nuotrauka

(Atkelta iš 5 p.)

nansinių sunkumų jis keletą metų ėjo su pertraukomis ir paskutiniu metu žinomas kaip „Žemaičių saulutė“. Šio laikraščio puslapiuose itin daug informacijos apie visos Žemaitijos istoriją, kultūrinį gyvenimą. Nevengiama ir politikos. Plačiai nušviečiamas Telšių vyskupijos gyvenimas.

Atgimimo metais, keičiant rajonų laikraščių pavadinimus (tai buvo daroma beveik visuose žemaitiškuose rajonuose), plungiškiai buvusiai „Kibirškiai“ davė „Žemaičio“ vardą. Svarbiausias tuo metu kaimyninio Telšių rajono laikraštis „Komunizmo švyturys“ buvo pavadintas „Telšių laikraščiu“, o vėliau „Kalvotąja Žemaitija“.

Jis palaipsniui jis peraugo į Telšių apskrities laikraštį. Į visos Žemaitijos skaitytojus pretendavo 1936–1940 m. Skuodo rajone LKP Mažeikių apskrities komiteto nelegaliai leista hektografuota „Žemaitijos tiesa“ (platinta nelegaliai).

Iš Mažeikiuose leistų laikraščių išsiskyrė 1926 m. pradėtas leisti muziejaus laikraštukas „Senovė“ (redaktorius S. Ličkūnas). 1938–1939 m. Mažeikiuose rotatoriumi buvo dauginamas Žemaitijos Raudonosios pagalbos komiteto laikraštis „Mūsų pagalba“. 1945 m. atgaivinta

„Žemaitijos tiesa“, kuri dabar jau buvo Mažeikių apskrities pagrindinis leidinys. Laikui bėgant jis keitė pavadinimus ir Lietuvos atgimimo metais tapo „Santarve“.

Kelmės rajono spauda į save atkreipė dėmesį 1921 metais, kai Kražiuose buvo pradėtas leisti šapirografuotas Kražių moksleivių laikraštukas „Atžala“. 1933 m. Kaune pasirodė vienkartinis leidinys „Kražių skerdynės“, skirtas Kražių įvykių jubiliejui paminėti.

Žemaitijoje buvo leidžiami ir kai kurių parapijų laikraščiai. 1939–1940 m. Kražiuose ėjo „Kražių aidai“ (tiražas 2 tūkst. egz.). Laikraštis vėl pasirodė Lietuvai siekiant nepriklausomybės. Iš pradžių jis ėjo periodiškai, vėliau buvo išleidžiamas tik atskiromis progomis.

Didelis spaudos centras Nepriklausomos Lietuvos metais buvo Tauragė. Tada čia veikė net dvi spaustuves. Žemaitijos gyventojus lankydavo 1921 m. „Dainos“ draugijos leistas leidinukas „Lyra“, 1924 m. pradėtas leisti liaudininkų laikraštis „Žemaitijos balsas“, informacinis prekybos laikraštis „Žemaičių kooperatininkas“. Mieste spausdinti ir svarbiausi Tauragės apskrityje veikusiu visuomeninių organizacijų leidiniai.

Bene daugiausiai visai Žemaitijai skirtų leidinių tarpukario metais ėjo Telšiuose. 1923 m. krašto šauliai čia leido savaitraštį „Telšių žinios“. Šis leidinys turėjo humoristinį priedą „Telšių Pliumpis“. Plačiausiai žinomas

1925–1940 m. ėjęs katalikiškas savaitraštis „Žemaičių prietelius“, kuris turėjo keletą priedų: „Jaunimas“, „Naujakuryš“ ir kt. Šiame leidinyje itin daug išspausdinta straipsnių Žemaitijos istorijos temomis.

1925–1933 m. savo laikraštį „Žemaitij“ leido plačiai Žemaitijoje veikę kairieji valstiečiai liaudininkai. 1928 m. Žemaitijos šaulių trečioji rinktinė Telšiuose spausdino „Šatrijos“ laikraštį. 1928–1929 m. šiame mieste leistas ir skautų Šiaulių rajono tunto Telšių „Atgimimo“ draugovės laikraštis „Žemaičių skautas“. 1932 m. Telšių kunigų seminarijoje šapirografuotas laikraštukas „Alma“.

1932–1933 m. Telšiuose buvo spausdinamas ir Žemaičių krašto bei Mažosios Lietuvos savaitraštis „Mūsų balsas“. Žemaičių sostinėje tuo metu savo laikraščius leido ir krašto filatelistai, liberalai, draudimiečiai. Liberalai itin orientavosi į visos Žemaitijos skaitytojus. Tai rodo ir leidinio pavadinimas – „Žemaičių naujienos“.

Karo metais spaudos leidinių iš karto sumažėjo, tačiau laikraščių leidyba nenutrūko. Žemaitijai visą karo laikotarpį buvo skiriamas „Žemaičių žemės“ laikraštis. Jame spausdinta nemažai ir vokiečiams palankių straipsnių, tendencingų informacijų, tačiau visumoje tai buvo įdomus ir gana turiningas informacijos, politikos, kultūros ir istorijos savaitraštis.

1941, 1945–1945 m. Telšiuose leistas Telšių apskrities laikraštis „Tarybų Žemaitija“, kuris vėliau buvo reorganizuotas į Telšių rajono laikraštį ir eina iki šiol.

XX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje, t. y. po įvykusio Lietuvos administracinio paskirstymo, daugelyje Žemaitijos stambesnių centrų rajonų, miestų laikraščiai pradėjo peraugti į apskričių laikraščius. Tokios tendencijos vyko Klaipėdoje, Telšiuose, Šiauliuose, Tauragėje.

Žemaitijos skaitytojams, ypač gyvenantiems apie Telšius, Akmenę, Mažeikius, didelę įtaką daro Šiauliuose leidžiami visam Šiaulių kraštui skirti leidiniai. Klaipėdos laikraščiai („Klaipėda“, „Vakarų ekspresas“) ėmėsi aptarnauti likusią Žemaitijos dalį nuo pajūrio iki pat Mažeikių ir dar toliau. Tokioje spaudos darbuotojų konkurencinėje kovoje skaitytojams susidarė galimybės gauti itin daug ir įvairiapusės informacijos. Šiuose dienraščiuose skelbiama nemažai ir įdomios istorinės medžiagos apie Žemaitiją plačiai nušviečiamos kultūrinio gyvenimo tendencijos, ekonominės ir kitos problemos. Žemaitiškai parašytus tekstus kiek dažniau gali pamatyti tik „Klaipėdoje“ ir kai kurių rajonų laikraščiuose.

Pastaraisiais dešimtmečiais Žemaitijos regione ilgiau ar trumpiau buvo leidžiama nemažai naujų periodinių laikraščių. Nežiūrint to, ar tai būtų vienam ar keliems rajonams, kultūriniam sambūriui, politiniam judėjimui skirtas leidinys, visuose juose, be išimties, nemažai skelbiama publikacijų Žemaitijos istorijos temomis.

Kompytelė ir kopyltstulpis Žemaičių vyskupo gimtuosiuose Nasrėnuose (Kretingos rajonas). Danutės Mukienės nuotraukos

Šios publikacijos pabaigoje norisi pažymėti tą faktą kad, nežiūrint, koks tai leidinys – kultūros, švietimo, informacinis, jis nuo to momento, kai yra išspausdinamas, jau tampa mūsų istorijos dalimi. Šiandien, tyrinėdami XX a. Žemaitijos krašto istoriją niekaip neišsiverčiame be šiame laikotarpyje Žemaitijoje ir Žemaitijai spausdintos periodikos. Dažnai joje, o ne archyvuose gali rasti tikrosios gyvenimo druskos, svarbių krašto istorijos faktų, kurių kituose leidiniuose nerasi.